

KASBIY DEFORMATSIYANI YUZAGA KELTIRUVCHI OMILLAR

*Muhammadyoqubova Mohirabonu O‘tkirbek qizi
ADPI, Pedagogika yo‘nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: ushbu maqolada insonning muayyan kasbga moslashuvi, kasbiy faoliyatining aniq ko‘rsatkichlari, samaradorligi va faollikda namoyon bo‘lishi shuningdek, bo‘lajak pedagoglarda kasbiy deformatsiyani yuzaga kelish omillari keng bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: kasbiy deformatsiya, streotip, samaradorlik, axloqiy deformatsiya, individullashuv, professional.

Jamiyatda o‘zligini anglagan shaxs borki, u shu jamiyat a‘zolariga manfaati tegadigan biror bir faoliyat turi bilan mashg‘ul bo‘lishi tabiiy hol hisoblanadi. Pedagoglarni kasbiy tayyorlashga nazariy, amaliy, uslubiy yondashuv shuningdek, maxsus tayyorgarlikning shart-sharoitlari va usullarini takomillashtirish, belgilash pedagoglarning muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalar va qobiliyat mustaqil ishlash zamonamizning asosiy muammolaridir.

Kasbiy deformatsiya – bu kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan va uning samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan o‘zgarishlar tizimidir. Shaxsning kasbiy va shaxsiy xatti-harakatlarida nomaqbul fazilatlarining paydo bo‘lishi.

“Kasbiy deformatsiya” atamasini birinchi marta Pitirim Sokonin tomonidan kasbiy faoliyatning odamga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi sifatida kiritildi. 1930-yillarda S.G.Gellershteyn ta‘kidlaganidek: “Faol va reaktiv harakatlarni bajaradigan xodimlarda birinchi ruhiy deformatsiyalari uchraydi deydi”[1]. Kasbiy deformatsiya agar u har kuni o‘zi ishlamasa, kasbiy faoliyatida shaxsning rivojlanishi bilan obektiv ravishda yuzaga keladigan hodisa. Boshqa kasblardan farqli o‘laroq bitta xodimning deformatsiyasi hamkasblariga “Soya solmaydi” va ularning ishlarining ijtimoiy ahamiyatini tenglashtirmaydi. Bu yerda bir kishining xatolari o‘zlarini jamoatchilik ongida barcha xodimlarning yetishmasligi sifatida namoyon qiladi va tegishli streotipni keltirib chiqaradi. Kasbiy deformatsiyalar qisqa vaqt ichida sodir bo‘lmaydi, bu yillar talab qiladi.

Kasbiy faoliyat natijasida o‘zgarishlar:

1. Mutaxassislik faoliyati
2. Energiya zaxiralar darajasi
3. Psixomotor reaksiyalarning faolligi
4. Atrofdagi odamlar bilan munosabatlarning tuzilishi
5. Professional masalalar bo‘yicha pozitsiya

Kasbiy deformatsiya turlari E.F. Zee va E.E.Somonyuklarning tadqiqotlariga ko‘ra 4 ko‘rinishda bo‘ladi

Umumkasbiy deformatsiya – “Odamodam” tipidagi kasblarga xosdir. Ushbu shaxs xususiyati va kasbiy faoliyat bilan bog‘liq holat ish stajiga ham aloqador bo‘lishiga qaramay deformatsiyaning darajasi turlicha kechadi. Masalan, shifokorlarda bemor shikoyatlariga nisbatan emotsional indefferentlikni aks ettiruvchi “Qayg‘urishdan charchash” sindromi namoyon bo‘ladi. Umumkasbiy deformatsiya xususiyatlarining jamlangan holda namoyon bo‘lishi ma‘lum kasb egalarining bir-biriga o‘xshashiga va tanishning osonlashuviga olib keladi.

Maxsus kasbiy deformatsiya – kasbning ma‘lum mutaxassisliklariga moslashish jarayonida sodir bo‘ladi. Har qanday kasb bir qancha mutaxassisliklarni o‘z ichiga oladi. Har bir mutaxassislik o‘zining deformatsiyalari yig‘indisiga ega. Masalan, tergovchida shubhalanuvchanlik, operativ ishchida faol agressivlik va h. Turli mutaxassisliklarga ega shifokorlarda ham o‘ziga xos deformatsiya hosil bo‘ladi.

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

Kasbiy - tipologik deformatsiya – shaxsning individual psixologik xususiyatlari (temperament, xarakter, qobiliyat) hamda faoliyatlarining psixologik tuzilishi o’rtasidagi aloqadorlikka asoslanadi. Buning oqibatida quyidagi xususiyatlar namoyon bo’lishi mumkin: - shaxsning kasbiy yo’nalganlik deformatsiyasi: faoliyat motivatsiyasining o’zgarishi (motivning maqsadga 3 E.F.Zeer. Kasblar psixologiyasida qadriyatlar tizimining qayta tuzilishi, pessimizm, yangiliklarga ishonchsiz munosabat. - ma’lum bir qobiliyat asosida shakllangan deformatsiya (tashkilotchilik, kommunikativlik, intellektuallik va b.). Masalan, talabgorlik darajasining oshishi, o’ziga-o’zi yuqori baho berish, narsissizm. - xarakter xususiyatlariga asoslangan deformatsiya: indefferentlik, lavozimga intilish, rolli ekspansiya, dominantlik. Deformatsiyaning ushbu guruhi turli kasb egalarida shakllanadi va ma’lum bir kasbiy yo’nalishga ega emas.

Individuallashgan deformatsiya – uzoq yillar davomida olib borilgan kasbiy faoliyat natijasida ma’lum bir kasbiy muhim, ba’zan nomuhim xususiyatlar ham shakllanishi mumkin. Bu holatlar haddan ziyod mas’uliyatlilik, o’ta vijdonlilik, giperaktivlik, kasbiy fanatizm va entuziazm ko’rinishida namoyon bo’lishi mumkin [2]. O’qituvchilarning kasbiy deformatsiyasi - bu to’g’ridan-to’g’ri xavf omilidir, bu ham o’qituvchining, ham butun ta’lim tizimining samaradorligi va raqobatbardoshligini pasayishidir. Shuning uchun ta’lim sifatini boshqarishda o’qituvchilarning kasbiy deformatsiyasini oldini olish muammosi dorzarb bo’lib qolmoqda. Kasbiy deformatsiyaning muhim sabablaridan biri bu mehnat taqsimoti va tobora torayib borayotgan mutaxassislar, kundalik ish, yillar davomida odatiy muammolarni hal qilish, kasbiy bilimlarni yangilab borish kasbiy streatotiplarni shakllantiradi.

O’qituvchilarning axloqiy deformatsiyalarining sabablari juda ko’p bo’lishi mumkin. Avvalo, individual omillarlarini ta’kidlash lozim. Yosh o’qituvchilarda “Kasbiy deformatsiya”ga moyillik quyidagi sabablar bilan izohlanadi: ota-onalar va hamkasblariga ishonchsizlik; haqiqat va taxminlar o’rtasidagi tafovut; talabalar bilan muloqot kilishda zaruriy tajribaning yo’qligi. Yosh o’qituvchilar ko’pincha bu har doim ham oqlanmasligini anglamagan holda ko’p mehnat qilishga tayyor. Bir faoliyatdan ikkinchisiga o’tib, xatolarni tahlil qilar ekan, ular nima uchun o’quvchilar uni tinglamasliklarini tushunib yetmaydilar. Mutaxassislarning ta’kidlashicha, kasbiy deformatsiyaning tez-tez uchraydigan sabablaridan biri - bu mutaxassis bilan aloqada bo’lishga majbur qilinadigan o’ziga xos atrofmuhit, shuningdek uning faoliyatining o’ziga xos xususiyatidir. Pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan kasbiy deformatsiyani keltirib chiqaruvchi sabablarga quyidagilarni ham kiritish mumkin. Bular: shaxslarni professional darajada o’zgartirishga urinish; faoliyatning mohiyatini va maqsadlarini anglashning yetishmasligi; ushbu sohada ishlash istagi yo’qligi; o’ziga ishonch hissining yetishmasligi; noto’g’ri intizom; zaif nazorat, boshqaruv tomonidan qat’iy talablarning mavjud emasligini aytish mumkin.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, kasbiy deformatsiyani oldini olishda ongni boshqarish texnikasini puxta egallash, axloqiy samaradorlikni, iroda kuchini oshirish va vaziyatga qarab real vaqtda shoshilmay sharoitlarga qarab harakat qilish kerak .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.G.Gellershteyn. “Osnovnie techeniya psixologi” 1990 [264b].
2. E.F.Zeer. Kasblar psixologiyasi: o’quv qo’llanma, 4-nashr.